

11

ТАТВАРЫН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭГЭЭ, ХӨГЖИЛ

Г. Энхбаяр

Татвар нь хүн төрлөхтний соёл иргэншлийн эхний шатанд, нийгмийн анхдагч хэрэгцээтэй холбоотойгоор бий болжээ. Татвар ногдуулалт нь орчин үеийн нийгмийн амьдралд нийгэм-эдийн засгийн бүх хүрээг хөндсөн хамгийн чухал асуудлуудын нэг болов. Татвар ногдуулалтыг судалж байсан эрдэмтэд татварыг янз бүрээр тодорхойлж ирснээс нэрт эдийн засагч Д.Рикардо (1772-1823) татварын эдийн засгийн мөн чанарт тодорхойлолт өгөхдөө: "Татвар нь хөдөлмөр ба бүтээгдэхүүний төрийн мэдэлд очиж байгаа тэр хэсэг бөгөөд эцсийн дүнд хөрөнгө ба орлогоор үргэлж төлөгдөж байдаг юм" гэжээ (Антология экономической классики: М.: Эконов. -Т. 2. 1993. 202-р тал).

Дээрх тодорхойлолт татварын бүх мөн чанарыг бүрэн дүүрэн илрүүлэн гаргаагүй ч эндээс татвар нь санхүүгийн болон хуваарилалтын шинж чанартай гэдэг нь харагдаж байна.

20-р зууны эхэн үеийн оросын эрдэмтэн А.Соколов татварыг тодорхойлохдоо: "Эдийн засгийн бодлогыг хэрэгжүүлэх, төрийн зардлыг нөхөх зорилготойгоор аж ахуй ба аж ахуй эрхлэгчдээс хариу төлбөргүйгээр албадан цуглуулж буй хөрөнгө бол татвар юм" гэжээ.

Б.М.Сабанти "Төрийн орлого нь үндэсний орлогын хуваарилалт ба дахин хуваарилалтын харилцааны илрэл юм" гэж бичжээ (Б.М.Сабанти. Теория финансов: М.: Менеджер, 1998. 7-р тал).

Дээрх тодорхойлолтуудаас харахад татвар нь хэд хэдэн төрөлх онцлогтой байгаа нь:

- хамгийн гол орлогын эх үүсвэр болохын хувьд төртэй нягт холбоотой байх;
- хуулийн дагуу албадан төлүүлэх;
- нийгмийн эдийн засгийн үйл явцад зайлшгүй оролцох зэрэг юм.

Татварын мөн чанар, бусад шинжүүд нь түүний гүйцэтгэж буй үүргээр тодорхойлогдоно. Гэвч татвар нь хичнээн төрлийн, ямар үүрэг гүйцэтгэх ёстой талаар тогтсон нэгдсэн ойлголт одоогоор байхгүй.

Зарим санхүүчид, тухайлбал, Дробозина Л.А. "Орчин үеийн нөхцөлд, татвар нь санхүүгийн болон зохицуулах үүргүүдийг гүйцэтгэх бөгөөд үүрэг бүр нь тухайн санхүүгийн категорин дотоод агуулга, шинж тэмдэг, төрх байдлыг нь бүрэн дүүрэн нээн өгдөг" гэж тэмдэглэсэн байдаг. Эхний үүргийн тусламжтайгаар төсвийн санг бүрдүүлж, улс орон оршин тогтнох болон хуримтлуулсан нөөц хөрөнгийг цаашид дахин хуваарилах нөхцөл бололцоогоор хангана (Общая теория финансов. Под. ред. Л.А.Дробозиной. М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1995. 93-р тал).

Санхүүгийн үүрэг нь татварын үндсэн үүрэг бөгөөд түүнд байдаг мөн чанараас урган гарсан юм. Энэ үүрэг нь аль ч улс орны оршин тогтнох бүхий хугацаанд байдгаараа онцлог шинжтэй.

Татварын хоёр дахь үүрэг нь эдийн засаг дахь төрийн оролцоотой холбоотой бөгөөд татварын санхүүгийн үүрэгтэй зөрчилддөг. Зохицуулах үүрэг нь үйлдвэрлэл болон нийт аж ахуйн бүтцэд нөлөөлнө.

"Татварын гүйцэтгэх үүргийн энэ ангиллыг бид зохистой ангилалт гэж үзэж байна. Учир нь энэхүү ангилал нь татварын дотоод шинж чанараас гадна хөгжлийн зүй тогтол болон түүний илрэлийг ялгах хэлбэрийг бүрэн дүүрэн тусгасан байдаг" (Рафьюз О., Төсөв, татварын бодлогын үндсэн асуудлууд. Олон улсын бага хурлын илтгэлүүдийн эмхтгэл. 1995. 432-р тал).

Б.Г.Болдырев, В.М.Родионова нар татварын эдийн засгийн үүрэгт их анхаарсан байдаг. Тодруулбал: "төр, хөгжлийг хөхүүлэн дэмжих эсвэл барих, хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх эсвэл бууруулах, хүн амын төлбөрийн чадварын эрэлт хэрэгцээг өргөтгөх эсвэл багасгах замаар нөхөн үйлдвэрлэлд нөлөөлж байна" гэжээ. (Финансы. Под. ред. В.М.Родионовой. М.: Финансы и статистика, 1995. 259-р тал).

Санхүүгийн болон зохицуулах үүргийн зэрэгцээ хяналтын үүрэг гүйцэтгэдгийг Д.Г.Черник онцолж байна. Энэ үүрэг нь татвараар цугларсан мөнгөний тоо хэмжээг хэдий хэмжээний санхүүгийн нөөц улсад хэрэгцээтэй байгаатай харьцуулах боломжийг олгож байна. Энэхүү үүргийн ачаар татварын механизмын үр ашиг үнэлэгдэж, санхүүгийн нөөцийн хөдөлгөөнд тавих хяналт хангагдана, татварын болон төсвийн бодлогод оруулах зайлшгүй шаардлагатай өөрчлөлт тодорхой болно.

Зохицуулалтыг хуваарилах харилцааны хүрээнд татвараар дамжуулан хэрэгжүүлэх зүйл гэж Черник үзэж байна (Налог. Под. ред. Д.Г.Черника, М.: Финансы и статистика. 1997, 51-р тал).

Татварын гүйцэтгэх үүргийн тоо, төрөл болон нэр томъёотой холбогдсон үзэл бодол зөрөлдөөнтэй байлаа ч гэсэн татварын зохицуулах үүргийг хэн ч үгүйсгэхгүй байна. Татварын зохицуулалтын асуудлаарх шинжлэх ухааны хуримтлуулсан үндсэн мэдлэгийн хөгжил зүйг товч авч үзье.

Эдийн засгийг татвараар зохицуулах асуудал нь хөгжлийн урт түүхтэй юм. Энэ асуудал нь зөвхөн эдийн засагчдаас гадна яруу найрагч, гүн ухаантнуудын ч сэтгэлийг зовоож байжээ.

"Татвар нь нийгмийн хөгжилд саад хийх ёсгүй" гэж Ф.Наитти бичиж байхад "Шинээр татвар тогтоохдоо маш болгоомжтой хандах хэрэгтэй" гэж Е.Канкрин бичиж байлаа. Европ дахь капитализмын хөгжлийн эхэн үед бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний үнэ, чанар, татварын хэмжээ, гадаад худалдаанд төвлөрсөн хяналтыг тавьдаг байжээ.

Меркантилизмын хожуу үеийн гол төлөөлөгчид (Т.Мэн, А.Серра, А.Монкретьен) идэвхтэй худалдааны тэнцвэрийг хангах, гадаад зах зээлийг эзлэх зорилгоор протекционизмын бодлогыг хамгаалдаг байсан юм. Энэ бодлого нь гадаадын бараа, бүтээгдэхүүнд өндөр татвар ногдуулж, гадагш бүтээгдэхүүнээ гаргахыг урамшуулдаг. Меркантилистууд хөдөлмөрт татвар урамшуулах нөлөө үзүүлдгийг анх удаа анзаарч, үүнтэй холбогдуулан хэрэглээний бараанд ногдуулдаг татварын гүйцэтгэх үүрэгт зохих дүгнэлтийг хийсэн байна.

Солилцоо, татвар зэрэг нь эдийн засгийн харилцааны хамгийн эртний хэлбэрүүд боловч татварыг ерөнхий зүй тогтол, дотоод мөн чанарын (эдийн засгийн үзэгдэл, нийгмийн харилцаа) хүрээнд, улс орны эдийн засаг, хүн амын янз бүрийн анги давхаргын байдалд төрөл бүрийн татваруудын нөлөө, мөн улсын мөнгөн санг бүрдүүлэхийн тулд олон төрлийн татварын үр ашгийг харьцуулах талаас нь харьцангуй саяхнаас авч үзэх болжээ.

У.Петтигийн "Татвар, хураамжийн тухай шаштир" нь (1662) эдийн засгийн түүхийн сэтгэлгээг судалдаг эрдэмтдийн бодлоор бол тусгайлан энэ сэдвээр бичигдсэн онолын анхны зохиолын нэг юм. Гэхдээ Петтигийн сэтгэлгээ нь татвар ногдуулалтанд хамаарах баялгийг үнэлж дүгнэх аргыг олох шаардлагатай үед л онолын шинж чанартай болдог гэж үзэж болно. Түүнчлэн янз бүрийн төрлийн татварын эерэг сөрөг талуудын харьцуулалтанд төдийлөн анхаарсангүй (Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли: от пророков до профессоров / Акад. нар. хоз. при Правительстве РФ. М.: Дело. Вита-Пресс, 1996. 127-р тал).

XVII зуунд татварыг Францын аж үйлдвэр, худалдааг зохицуулахад хэрэглэсэн жишээ бол Людовик XIV хааны дэргэдэх санхүүгийн сайд Ж.Б.Кольберын үйл ажиллагаа юм.

Улс орныхоо мөнгөн санг баяжуулах зорилгоор францын бүтээгдэхүүнийг эрчимтэй экспортолж, гадаадын барааны импортод хязгаарлалт хийн, дотоодын жижиг үйлдвэр, түүний дотор онцгой эрх ямба (татвараас чөлөөлсөн) эдэлсэн, улсаас их хэмжээний зээл авсан, хааны хэмээн алдаршсан олон жижиг гар үйлдвэрүүдийг дэлгэрүүлэн хөгжүүлэх болжээ. (История экономических учений: Учеб. для вузов / Рындина М.Н., Алешина И.В., Аникин А.В. Мв: Высш. шк., 1983, 33-р тал).

“Энэ үед Франц болон Европын зарим орнуудад үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх талаар төрөөс авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээтэй холбогдуулан ажилчдын хэрэгцээ нэмэгдэж хүн амыг өсгөх асуудал гарсан юм” гэж Пушкарева В.М. тэмдэглэсэн байдаг.

Энэ асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд Засгийн газар татварын бодлогыг идэвхтэй ашиглаж байлаа. Жишээлбэл, Англи улсад гэхэд л гэр бүлгүй эрчүүдээс татвар авах болжээ. “Төрөлтийг урамшуулахын тулд татварын хууль тогтоомжийг ашиглах талаар испани, францын хаадын зарлигт тодорхой тусгагдсан байдаг. Испанид албан ёсоор гэр бүл бологсод 6 хүүхэдтэй бол татвараас бүрэн чөлөөлөгдөж байжээ. Гадаадын урчууд, худалдаачид, тариаланчдыг Испанид шилжүүлэн суурьшуулах зорилгоор гадаадын хүмүүст татварын төрөл бүрийн хөнгөлөлтүүдийг бүр 1623 онд үзүүлдэг байсан байна. Аугаа Фридрихийн үед цагаачид Пруссид татварын томоохон хөнгөлөлтийг эдэлдэг байжээ” (Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов. -М.: ИНФРА-М, 1996. 174-р тал).

Татварыг ер бусын үзэгдэл гэж ухаарахыг оролдогсдын нэг бол Томас Гоббс (1588-1679) юм. Тэрээр “Левиафан” (1651) хэмээх улс төр-гүн ухааны бүтээлдээ анхны хүй нэгдлийн нийгмийг “бүгдийн эсрэг бүгдийн дайн” хэмээн дүрслэн бичжээ. Нийгмийг мөхлийн ийм байдлаас аврахын тулд Гоббсын үзэж байгаагаар бол хүмүүс төрийн засаглалыг байгуулсан юм. Энэ засаглалыг төлөөлөгч хүмүүсийг оршин тогтноулахын тулд улсын санг буюу нийгмийн фондыг нийгмийн гишүүд байгуулна. Тийм учраас татвар нь бүхэл бүтэн нийгмийг худалдаж авах үнэ өртөг нь болдог юм (Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли: от пророков до профессоров / Акад. нар. хоз. при Правительстве РФ. М.: Дело Вита-Пресс, 1996. 128-р тал).

Эцсийн эцэст XIX зуунд татварыг, нийгмийн баялгийг дахин хуваарилах хэрэгсэл мөн гэж үзэх болжээ.

Татварыг эдийн засагт зохицуулалт хийх нэгэн хүчин зүйлс болгосон түүхэн үзэгдлийг энд онцолж тэмдэглэх нь зүйтэй гэж бид үзэж байна. Өндөр татвар нь улсын санд орох мөнгөний ерөнхий хэмжээг бууруулдаг нь түүхэнд нилээд эрт тодорхойлогдсон зүйл юм. Мөн татвар ногдуулах хэмжээг бууруулснаар мөнгөн хураамж нэмэгдсэн тухай цөөн бус жишээ байдаг. Тохиолдол бүрийн үр дүн нь тодорхой шалтгаан, нөхцөл байдлаар бий болсон юм (Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли: от пророков до профессоров / Акад. нар. хоз. при Правительстве РФ. М.: Дело Вита-Пресс, 1996. 131-р тал).

Эдийн засагт татварын зохицуулалт хийх үндсэн чиглэлийг судлахад татварт өөрчлөлт хийсэн түүхэн туршлагад дүн шинжилгээ хийх асуудал багагүй үүргийг гүйцэтгэнэ.

Татварт өөрчлөлт хийх нь төвөгтэй бөгөөд зарим тохиолдолд санамсаргүй хүсээгүй үр дагаврыг авчрах нь бий.

Нэг ийм тохиолдол XIX зуунд Пруссид гарсан байна. Их дэлгүүрүүд жижиглэн худалдааны зах зээлд хүч түрснээр жижиг худалдаачид уг өрсөлдөөнийг даахаа больжээ. Засгийн газар жижиг худалдаачдад туслахаар их дэлгүүрүүдээс худалдааных нь нийт эргэлтээс 2 хувийн татвар авахаар тогтоосон байна. Ингэснээр, их дэлгүүрүүд өөрсдийн барааны үнээ зах зээлийн үнээс 2 хувиар нэмэгдүүлж, улмаар жижиг худалдаачид (татвараас чөлөөлөгдсөн) өрсөлдөх чадвартай болно гэж тэд тооцсон байжээ.

Энэ арга хэмжээг авч хэрэгжүүлснээр жижиг худалдаачдын байдал улам дордож байгааг нэлээд хугацааны турш засгийн газар ойлгож чадахгүй байв. Гол учир нь их дэлгүүрүүд үнээ нэмээгүйд оршиж байлаа. Тэд үнээ нэмэгдүүлэхийн оронд бэлтгэн нийлүүлэгчиддээ үнээ 2 хувиар бууруулах шаардлага тавьсан байж. Их дэлгүүрүүд тогтмол, их хэмжээний бараа авдаг нь бэлтгэн нийлүүлэгчдийн хувьд (үйлдвэр, завод гэх мэт) ашигтай байсан тул эд тэдний шаардлагыг хүлээн авсан юм. Татвар бэлтгэн нийлүүлэгчдэд шилжжээ. Гэтэл эдгээр үйлдвэрийн газрууд өөрсдөд нь нөлөө багатай бусад захиалагч, өөрөөр хэлбэл жижиг худалдаачдад татвараа шилжүүлж амжжээ. Ингээд их дэлгүүрүүдийн ашгийг багасгах зорилгоор авсан татварын арга хэмжээ үр дүнгээ өгч чадаагүйгээс гадна байдлыг улам дордуулжээ.

Ийм байдал өмнө нь ч тохиолдож байсан, одоо ч тохиолдсоор байна. Ажилгүйдэлтэй тэмцэх зорилгод татварыг ашигласан тохиолдлыг авч үзье. Тансаг хэрэглээний зүйлд татвар ногдуулснаар баячуудын хэрэглэх хэрэгцээ багасаж, суларсан хөрөнгийг үйлдвэрлэлд оруулж, ажлын байр нэмэгдэнэ гэж тооцоолжээ. Гэвч практик дээр тансаг хэрэглээний зүйлийн худалдааг багасгана гэдэг бол тэдгээр үйлдвэрүүдийн эздэд өгөх захиалгыг багасгаж байна гэсэн үг. Захиалга цөөрсөн нь ажилчдынхаа нэг хэсгийг ажлаас халах шаардлагыг бий болгожээ.

Татварын өөрчлөлтийн үйл явцад нарийн ажиглалт хийж, эдийн засгийн үр дагавар болон тухайн татварын эцсийн төлөгчийг олж илрүүлэх боломж байсан ч ингэх нь ховор тохиолддог юм. Ямар нэгэн татвар тогтоосны үр дүн юунд хүргэснийг нийгэм тэр болгон олж тодорхойлох чадваргүй байдаг. Тухайлбал, XIX зуунд Пруссид улаан буудайг тээрэмдэж гурил үйлдвэрлэх болон мал нядалгаанд татвар ногдуулжээ. Нэгэн эдийн засагчид, хэд хэдэн жилийн гурил, махны үнийг харьцуулах үүднээс мэдээ баримт цуглуулж эцсийн эцэст энэхүү татварыг хэрэглэгчид үүрсэн гэдгийг нотлохын тулд хорин жил шаардагдсан байна.

Түүх татварын тогтолцоог шинэчлэх талаар олон тооны төслүүдийг хадгалсаар иржээ. Иймэрхүү төсөл XVII-XVIII зуунд Англид нилээд гарч байсан. Энэ үед татвар ногдуулах нэгэн шинэ төрөл болох акциз буюу хэрэглээнд ногдуулах татварыг нээжээ.

Акцизын төрлүүдийг нэвтрүүлснээр газрын татварыг эсвэл бууруулах, эсвэл газрыг татвараас бүрмөсөн чөлөөлнө гэж ихэнх нь төсөөлж байсан байна. Энэ нь газар эзэмшигчид бусад татвар төлөгчидтэй харьцуулахад, газрын татварт 2-3 дахин илүү төлбөр төлдгөөр тайлбарлагдаж байлаа. Худалдаачид акцизаа хэрэглэгчдийн нуруунд үүрүүлэн, өөрөөр хэлбэл энэ татварыг бүх хүн амд бага багаар хуваарилахад хүн бүр өөрөө анзаарахгүйгээр түүнийг төлнө. Энэ тохиолдолд баялгийн эх үүсвэр болох газар татвараас чөлөөлөгдөнө.

Ийм үзэл баримтлалыг шүүмжлэгчид байсан ч XVII зууны турш газрын татвар багасаж, акцизын ач холбогдол өссөөр байлаа.

Цаашид голланд, английн эдийн засагч нар (XVII-XVIII зуунд) үйлдвэрлэлд татвар нөлөөлөх тухай асуудлыг босгон тавьжээ. Д.Мак-Куллох (1784-1864), татвар үйлдвэрлэлд урамшуулах нөлөө үзүүлэх асуудлыг томъёолсон тухай Пушкарева В.М бичжээ.

Үйлдвэрлэлд татвар нь урамшуулах нөлөө үзүүлдэг тухай оновчтой тодорхойлолт маржиналист онолд өөрийн тусгалаа олсон байдаг. (Г.Госсен, У.Джевонс, Л.Вальрас)

Аналитик геометрийн арга хэрэглэн баялгийн өссөн үнэлгээний урамшуулах нөлөө, улмаар үйлдвэрлэлд ногдох татварын өсөлтийг тодорхой дүрслэн харуулсанд тэдний гавъяа оршино. Тусгай тогтоосон эквивалентгүйгээр татвар төлөгчдийн баялгийн зарим хэсгийг албадлагын журмаар хурааж авахад хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдэх түлхэц түүнд бий болж, үйлдвэрлэл нэмэгдэнэ гэж үзсэн. Учир нь тэд бусад хүмүүст татвараа шилжүүлэх бололцоогүй юм.

Монтескье өөрийн бүтээлүүдэд татварын тухай асуудалд тусгай бүлэг зориулсан байдаг. "Төрийн ямар ч асуудал иргэдээсээ хэдүй хэмжээний татвар авах вэ, хэдийг нь үлдээх вэ гэдгээс илүүтэй саруул ухаан, анхаарал шаарддаггүй юм. Ард түмэн хэдий хэмжээгээр өгч чадахав бус хэдийг өгөх ёстой гэдгээр нь улсын орлогын хэмжээг хэмжих шаардлагатай" гэж тэрээр бичсэн байдаг.

Эдгээр асуудлуудад, санаатайгаар шийдсэн болон үйл ажиллагааны өөрийн хүндрэлээс үүссэн хоёр төрлийн буруу ташаа шийдвэрүүд байж болох юм. "Үлдэх ёстой зүйл нь ард түмэндээ үлдэж, хэт өндөр татвар ноогдуулаагүй бол бага зэргийн шуударга бус явдал нь байж болох асуудал юм. Хэрэв ард түмэнд зөвхөн амь зуух төдий зүйлийг өгсөн нөхцөлд яльгүй тэнцвэр алдагдвасаас хамгийн хөнөөлтэй үр дагаварт хүргэж мэдэх юм."

Газарт татвар ногдуулах үед (бусад төрлийн татварт ч тэр) улс өөрийн баялгаа хувь хүмүүсийн баялагтай жиших ёстой гэж Монтескье үздэг. Улс, өөрсдийн харъяат

албатуудаа дампууруулан сүйрүүлэх замаар баяжих уу эсвэл харъяат албатууд нь материаллаг баялагт хүрч улсаа баяжуулах хүртэл хүлээх үү? гэсэн сонголт байдаг. Баялгаасаа эхлэх үү эсвэл баялгаар дуусах уу?

Таваарт ногдуулах татварыг ард түмний хувьд бага мэдрэгддэг гэж Ш.Монтескье үздэг. Гол нь ухаалгаар хуваарилахад оршино. Нерон, боол худалдан авагчдаас авах татварыг зогсоон, боол худалдаалагчдад татварыг шилжүүлэхэд эл татварыг бүрмөсөн авахаа больсон мэт ойлголт олон хүмүүст төржээ. Учир нь худалдагчдаас татвар авч байхад уг татварыг худалдан авагч өөрөө анзаарахгүй төлж байна.

"Хэрэглээнд татвар тогтоовол, ажилчид хэрэгцээгээ багасгах эсвэл хөдөлмөрийнхөө хөлсийг нэмэгдүүлэхийг шаардах ёстой, энэ тохиолдолд татварын дарамт баячуудын нуруун дээр ирнэ" гэж Т.Юм "Татварын тухай" (1752) эсседээ бичээд "бага зэргийн татварыг алгуур нэвтрүүлэхэд ажилчид улам сайн, илүү хөдөлмөрлөж, цалингийн нэмэгдэлгүйгээр тэдний амьдралын төвшин урьдын адил хэвэндээ байх боломжтой. Энэ тохиолдолд ажилчдын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт улс орны нийт эдийн засагт нөлөөлөх болно" гэжээ.

Хэрэглээний татварыг Т.Юм, Ш.Монтескьетэй адил учир шалтгаанаар хамгийн сайн татвар хэмээн үздэг. Гэхдээ энэ татварын бүрдүүлэлт маш өндөр үнээр хэрэгждэг дутагдалтайг бас олж харжээ.

"Улс орныг бүдүүлэг доод шатнаас хөгжил цэцэглэлтийн дээд шатанд авчрахын тулд зөвхөн энх амгалан байдал, бага зэргийн татвар, тэвчээртэй удирдлага хэрэгтэй бусад нь өөрөө жам хуулийнхаа дагуу болчихно" гэж А.Смит (1723-1790) "Ард түмнүүдийн баялгийн мөн чанар, учир шалтгааны судалгаа" (1776) бүтээлдээ бичсэн байдаг.

А.Смит жижиг гар үйлдвэрлэгчдийн үеийн эдийн засагчийн хувьд эдийн засагт "бодит эрх чөлөө"-г олгох, аж ахуйн эрхлэгчдийн чөлөөт үйл ажиллагааны төлөө байнга уриалдаг байсан юм. Өөрөөр хэлбэл эдийн засагт төр хөндлөнгөөс оролцохыг тэр эсэргүүцдэг байжээ.

Оросын эрдэмтэн Радыщев.А.Н (1749-1802)-ын эдийн засгийн сургаал нь татварын систем, хэмжээгүй эрхт хаант засгийн бодлогын шүүмжлэлд чиглэгдсэн байдаг. Түүний бодлоор, татварын систем нь олон түмний эрх ашигт нийцсэн эрх тэгш байдлын зарчмаар тогтож, татвар төлөгчдийн орлого, эд хөрөнгийн дагуу, муж, хушуу, хувь хүнээр ялгавартай бүрдэх ёстой байжээ.

Шууд бус татварын хувьд А.Н.Радыщев ойр зуурын зайлшгүй хэрэглэх зүйлд (давс) бага татвар ногдуулж, тансаг хэрэглээний барааны татварын хэмжээг өндөр тогтоохын төлөө зогсож байлаа. Энэ нь тэр үедээ л татварын системийн тухай хамгийн дэвшилттэй сургаал байжээ.

Төрийн зохицуулалтын чухал арга хэрэгслэл болох талаас нь татварыг түлхүү сонирхож байсан оросын аугаа их шинэчлэгчдийн нэг бол М.М.Сперанский (1772-1839). Төрийн удирдлагын шинжлэх ухаанд энэ хүн хүндтэй байр суурийг эзэлдэг. Төрийн засаглалын үндсэн бодлого нь "газар тариалан, гар үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлдвэрийг сайшаах" гэж үздэг байжээ. Энэ хүн чөлөөт бүх давхаргын төлөөлөгчдөөс бүрдсэн, хууль тогтоох үйл ажиллагаатай, мөн түүнчлэн шинэ татваруудыг хэрэгжүүлэх зөвшөөрөл олгох төрийн Дум байгуулах төслийг боловсруулжээ.

19-р зууны төгсгөлөөс эдийн засгийн бодлогод үйлдвэрлэх хүчнийг хөгжүүлэх үзэл санаа хүчтэй нэвтэрчээ. "Аливаа татварын системийн үндсэнд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх зарчим оршиж байх ёстой" (F.K.MANN. Steuerpolitische ideale. Jena 1937/ Neudruck, Stuttgart, 1978)

"Санхүүгийн туршлагын нөлөөн дор татварын урамшуулагч чиг үүргийг шинжлэх ухаан хүлээн зөвшөөрсөн нь үнэхээр шударга явдал" гэж В.М.Пушкарева тэмдэглэсэн байдаг.

Үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд татварын бодлогыг ашиглахыг засгийн газарт зөвлөж А.А.Тривус бичихдээ "аж ахуй эрхлэгчдийн үйл ажиллагааг урамшуулахын зэрэгцээ төр тэдгээрийн үйл хөдлөлийг зохицуулах ёстой". (Тривус А.А. Налоги как орудие экономической политики. 1925. 49-р тал)

Зохих ёсны татварын бодлогоор хөрөнгийг улс оронд нэн чухал шаардлагатай чиглэл, салбарт хөдөлгөөнд оруулж өөрөөр хэлбэл эдийн засгийн зарим салбарт дэмжлэг үзүүлэх заримыг нь саатуулах учиртай гэж үзжээ. Аж ахуйн үйл ажиллагааны явцад үйлдвэрлэлийн нөөцийг хэмнэх, аж ахуй эрхлэх арга барил болон тоног төхөөрөмжийг боловсронгуй болгоход шууд бус татвар ба зохих хөнгөлөлт тус дэм болно гэж үзэж байна. (Тривус А.А. Налоги как орудие экономической политики. 1925, 52-р тал)

Эдийн засгийн үйл ажиллагааг татварын бодлогоор зохицуулах чиглэлийн олон үзэл баримтлал дотроос өрнөдийн орны эдийн засгийн хувьслыг тодорхойлсон үндсэн хоёр зарчим болох кейнсийн /Неокейнсийн/ болон неоклассик /неоконсерватив/ чиглэлийг авч үзье.

Эхний чиглэлд татвар нь нөхөн үйлдвэрлэлийн мөчлөгийн бус, уян хатан зохицуулагч, хоёрдугаарт татварын зохицуулах үйл ажиллагаа нь хөрөнгө оруулалтыг урамшуулдаг татварын оновчтой хэмжээ түүний тогтвортой байдлаар илэрнэ.

Дж.М.Кейнс төрөөс зах зээлийн эдийн засгийг зохицуулах санхүүгийн тогтолцооны үндсэн зарчмыг судлаад төсвийн бодлогыг зохицуулах гол хэрэгсэл гэж үзсэн болно. Засгийн газрын эрэлт нь татвар болон зээлээр хангагдсан нөхцөлд аж ахуйн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, үндэсний баялгийг нэмэгдүүлэн, ажил эрхлэлтийг сайжруулна.

Татвар – тэнцвэржүүлэгч гэсэн шинэ ойлголтыг Кейнс нэвтрүүлсэн нь үндэсний орлого болон татварын хоорондох үйл ажиллагааны хамааралд тулгуурлажээ. Өөрөөр хэлбэл, үндэсний орлогын түвшин өндөр байх тусам төдий хэмжээний татварын мөнгө улсын төсөвт хуримтлагдана. Мөн түүний эсрэг үйлдвэрлэл хямрал уналтын байдалд хүрэхэд үндэсний орлого буурч, татварын хэмжээ багасна. Татварын ийм шинж чанар нь Кейнсийн үзэж байгаагаар, эдийн засгийн системийг автоматаар тодорхой хэмжээнд уян хатан болгодог байна.

Энэ байдал нь юуны өмнө ашгийн татварт хамаатай юм. Ашгийн татварыг өсөн нэмэгдэх шатлалаар хураах нь орлогыг бодвол татварын түвшинд нилээн хэлбэлзэл оруулдаг байна. Татварын хувь хэмжээний муруй нь их тусмаа үндэсний орлогын хэмжээ төдий чинээ хэлбэлзэнэ. Ашгийн татварын зохицуулалтын боломж нь үүгээр тодорхойлогддог юм. Үйлдвэрлэл хямарч, уналтын байдалд хүрэх, ажилгүйдэл ихсэх үед татварын хэмжээ автоматаар багасаж орлогод нөлөөлж эрэлт хэрэгцээ нэмэгддэг байна.

Кейнс татварын сэтгэл зүйн нөлөөлөлд нилээд анхаардаг байсан юм. Хүмүүс орлогынхоо өсөлтийн дагуу хэрэгцээгээ нэмэгдүүлэхийг эрмэлзэхдээ орлогоо хэдий хэмжээгээр өссөнийг анхаардаггүй юм. Орлого нэмэгдэх тусам хүмүүс хуримтлал буй болгохыг эрмэлзэнэ. Иймээс уг хуримтлалыг эргэлтэнд оруулах татварын бодлого шаардлагатай байдаг.

Кейнс орлогын татварыг бас өсөн нэмэгдэх хувь хэмжээгээр ногдуулах нь зүйтэй гэж үзэж байв. Хэт хуримтлал бүрэн ажил эрхлэлтийн нөхцөлд л эдийн засгийн өсөлтөнд түлхэц болж чадах бөгөөд хямралын үед эдийн засгийн өсөлтөнд саад учруулна гээд санал болгож буй татварын шатлал нь орлогыг хөрөнгө оруулалтанд дахин хуваарилахад дөхөм үзүүлнэ гэж Кейнс тэмдэглэж байсан байна. Дж.Кейнсийн онолын үндсэнд тулгуурлан татварын бодлогыг боловсруулах болон практикт хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг түүний залгамжлагчид гүйцэтгэсэн юм.

Татварын онолын шинэ хөгжил болон татварын практик үйл ажиллагаанд ноёрхож байр суурийг неоконсерватизмын үзэл санаа эзлэх болж, түүнийг боловсруулахад Америкийн эрдэмтэн Р.Масгрейв нилээд хувь нэмэр оруулжээ.

Тэрээр "илүүдэл татварын ачаалал" нь зах зээлийн механизмд санаатай бусаар оролцож, зах зээлээс урган гарч ирж байгаа санаачлага шийдвэрийг гуйвуулах учраас түүнээс зайлсхийх нь зүйтэй. Харин эдийн засгийн салбарууд, ялангуяа аж ахуйн үйл ажиллагааг тохиромжтой татварын бодлогоор зохицуулах явдал зах зээлийн механизмд саад тотгор болохгүй гэж үзжээ.

Энэ тал дээр неоконсерватизмыг баримтлагчид татварын зохицуулах үүргийг тодотгосон байдаг. Татварын ачаалал их байхаас зайлсхийх хүсэл эрмэлзлэл санхүүгийн, дахин хуваарилалтын гэх мэт татварын бодлогын бусад зорилготой нилээд зөрчилдөг тул ийм тохиолдолд сонголт хийх учиртай болно. Хоёр өөр татвараас сонголт

хийхэд боломжийн татварын ачаалалтайг нь сонгоно гэдэг бол цорын ганц шалгуур бишээ гэж Масгрейв тэмдэглэсэн байдаг. "Татвар дарамттай болон шударга бус байж болохгүй". Татварын бодлогын урлаг гэдэг бол ямар нэг хэмжээгээр дээрх хоёр үндэслэлийг тооцсон татварын хэлбэрийг хайж хэрэглэнэ гэсэн үг.

Корпорацийн татварыг ногдуулахдаа компаниудад адил, тэгш хандахын зайлшгүйг Масгрейв уламжлалт бус үзлийнхээ анхаарлын төвд байлгасан. Корпорацийн хувьд адил хэмжээний орлогод адил татвар ногдуулна гэдэг шаардлага нь зөвхөн хэвтээ тэгш байдлын шаардлага төдийгүй зах зээлд нөөцийг үр дүнтэй байршуулах асуудлаарх нейтраль зарчмын шаардлага юм гэж баталсан байдаг.

Шударга болон нейтраль өөрөөр хэлбэл татварыг оновчтой ногдуулах шалгууруудыг неоконсерватор эдийн засагчид шүүмжилсэн нь ч бий. Ийм компани бол ерөөс татвар ногдуулалтын тохиромжтой субъект биш гэсэн үзэл бодол түгээмэл байдаг. Тэдний олж байгаа ашиг нь хувь хүмүүсийнх учраас хуваарилалтын дараа хувийн орлогод татвар ногдуулдаг журмаар хэрэгжих ёстой. Үүний гол шалтгаан бол корпорацийн татвар ногдуулалтын эдийн засгийн шударга бус байдалд орших бөгөөд корпорацийн бус секторт хувийн орлогын татвар ногдуулалтаар нэг удаа ногдуулдаг байхад корпораци нь компанийн хөрөнгө эзэмшигчдээс хамааралгүйгээр төлбөр хийдэг.

Корпорацийн татвар ногдуулалтыг хамгаалагчдын дэвшүүлж байгаа эсрэг тайлбар бол компаниуд нь далдаар хоршин илүү эрх эдлэх боломжтой хэмээн үздэгт байна. Энэ нь:

1. хувь нийлүүлэгчдийн хязгаарлагдмал санхүүгийн хариуцлага
2. хувьцаа гаргах замаар хөрөнгө татах өргөн боломж
3. хувьцаа эзэмшигч нь хэзээ ч өөрийнхөө хувийг худалдаад дуртай үедээ компаниас гарах боломжтой гэх мэт юм.

Эдгээр нь корпорацид онцгой журмаар татвар ногдуулах улсын бодлогыг тодорхойлох гол үндэслэл болно.

Бүхэлдээ неоконсерватив чиглэл баримтлагчдын үзэж байгаагаар корпорацийн хуваарилагдаагүй ашигт ногдуулах татварт илүү хөнгөлөлт үзүүлэхийг шаардах хандлага давамгайлах болжээ. Нийлмэл нийлүүлэлтийн эдийн засгийн гол номлолоор эдийн засгийн хөгжил нь мөнгөний хадгаламж, нөөцийн хуримтлал бий болгох боломж бүрдүүлснээр энэхүү хуримтлалаас хөрөнгө оруулалтын сан бүрдүүлж, хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэнээр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн хэмжээ өснө гэсэн загвар юм.

Энэ учир шалтгааныг үндэс болгон америкийн эдийн засагч Б.Босуорт төрийн татварын бодлогын үндсэн зорилтыг хуримтлал, хөрөнгө оруулалтыг өндөр хэмжээнд байлгах тааламжтай нөхцлийг бий болгох явдал хэмээн тодорхойлжээ. Бизнесийн үйл ажиллагаа идэвхжихэд татварын түвшингийн бууралт урамшуулагч нөлөөлөл үзүүлдэг тухай А. Лафферийн дэвшүүлсэн санаа нь татварын онолд

дорвитой хувь нэмэр оруулсан байна. Татварын хувь хэмжээний өсөлт, төсвийн орлого хоорондын хамаарлыг харуулсан Лафферийн муруй нь "эгзэгтэй цэг"-ээс давсан татварын хувь хэмжээ нь татварын суурийг багасгаж, төсвийн орлого буурахад хүргэхийг үзүүлсэн. Лафферийн үзэж байгаагаар татварын дээд хувь хэмжээ аж ахуй эрхлэгчдийн цэвэр орлогын нийт дүнгийн 30 хувиас хэтрэхгүй байвал зохино.

Лафферийн дэвшүүлсэн санааны гол дүгнэлт нь бизнес эрхлэгчдийн хөрөнгө оруулалтыг хөхүүлэн дэмжихийн тулд татварын ачааллыг дорвитой хөнгөвчлөх, татварын дээд хувь хэмжээг шийдвэртэй буулгах, өсөн нэмэгдэх шатлалыг багасгах болж өгвөл бүрэн зогсоох явдал юм.

Сүүлийн жилүүдэд татварын бодлогын талаар нилээд анхаарал татаж байгаа асуудал бол мөрдөж байгаа татварын систем хуримтлал болон хөдөлмөрийн идэвхд сөрөг нөлөөлж, эдийн засгийн байдлыг ямар нэгэн хэлбэрээр гажуудуулахад хүргэж байгаа эсэх юм.

Үр өгөөжийн талаарх асуудалд татвар ногдуулалтаас учирсан үр дагаварыг үнэлэхэд хэцүү бөгөөд тухайлбал, энэ тухайд Дж.Стиглиц бичихдээ "Хадгаламж боловсрол, хэрэглээ зэргийн асуудлыг шийдвэрлэснээр татвар ногдуулалтын үр өгөөж хязгаарлагдахгүй. Татвар ногдуулалт нь нөөц хувиарлах, эдийн засгийн өсөлтийн хурдацын асуудлыг хөндөнө. Мөн хөрөнгө оруулалтын түвшинд төдийгүй түүний хэлбэрт нөлөөлнө. Орон сууц, тоног төхөөрөмжинд зориулагдах үндэсний мөнгөн хөрөнгийн хэмжээг тодорхойлно. Байгалийн нөөц баялгийг ашиглахад тусгалаа олно. Ерөөс эдийн засагт татвар ногдуулалтаас хамааралгүй нөөц баялгийн хуваарилалтын нэг ч салбар байдаггүй." гэжээ. (Стиглиц, Дж. Экономика государственного сектора. Пер. с англ. М.: МГУ: ИНФРА М, 1997. 182-р тал).

"Улсын секторын удирдлага" бүтээлдээ Стиглиц гажуудалт болон гажуудалгүй татвар ногдуулалт мөн засварлагч татварын тухай чухал ойлголтуудыг гүнзгий нээн харуулсан.

Мөн татварын нөлөөлөл тархах арга, гол чиглэлийг судалж шинжлэхээс гадна татвар ноогдуулалтын уян хатан байдлыг хэмжихийн тулд татварын хувь хэмжээг засварлах аргыг боловсруулсан байдаг.

Стиглиц аливаа татварын системд хүсүүштэй таван зарчмыг тодорхойлсон байна. Үүнд:

1. Эдийн засгийн үр ашиг: Татварын систем нь нөөцийг үр өгөөжтэй хуваарилахтай зөрчилдөх ёсгүй.
2. Энгийн хялбар удирдлага: Захиргааны систем нь энгийн хялбар, үнэ төсөр байх ёстой.
3. Уян хатан байдал: Татварын систем нь эдийн засгийн нөхцөл өөрчлөгдөхөд шуурхай мэдэрч (зарим тохиолдолд автоматаар) нийцэн хувирах чадвартай байх ёстой.

4. Улс төрийн хариуцлага: Татварын систем нь хүмүүст улс төрийн системийг бидний хүсэн хүлээсэн зүйлийг илүүтэй тусгах чадвартай байлгахын тулд бид төлбөр хийдэг гэсэн итгэл үнэмшилтэй байхуйц зохион байгуулагдсан байвал зохино.
5. Шударга ёс: Татварын ситем нь хувь хүн бүрт зохих ёсоор тэгш, шударга хандах ёстой.

Татварын зохицуулалтын түүхэн туршлагаас үзэхэд нийгмийн хөгжлийн янз бүрийн үе шатанд зохицуулагч ажиллагааны үүрэг нь өөрчлөгдсөөр иржээ.

Орчин үед зах зээлийн харилцааны хөгжил нь илүү өргөн хүрээнд эдийн засгийн үйл явцыг татвараар зохицуулах бодит нөхцөл, шаардлага бий болгосноор энэ асуудал шинэ шатанд дэвшин гараад байна.